

FÜGEDI JÁNOS – MISI GÁBOR

A talajérintő lábgesztusok lejegyzési lehetőségei*

A Lábán Kinetográfia Nemzetközi Tanácsa (ICKL) 2007-es konferenciáján Fügedi János vetette fel, hogy az érintő gesztusok lejegyzése bonyolult, ellentmondásos, ritmusjelölése egyes esetekben bizonytalan, és egyszerűbb jelölésmódra tett javaslatot.¹ A felvetés folytatásaként a jelen dolgozatban három tánclejegyzési szemléletmódot hasonlítottunk össze. Az érintésjelölések rövid történeti áttekintése után megvizsgáljuk, a jelölések miként segítik a notáció megértését, általuk miként érvényesülnek alábbiakban megfogalmazott grafikus szempontok. A talajérintés korai jelölésmódjához visszatérve bemutatjuk, milyen eredményre jutunk, ha azt következetesen alkalmazzuk az érintések valamennyi típusára. Eredményeinket végül összevetjük a lábfejrészjeleket használó támasztékjegyzésekkel is. A dolgozat zárásaként értékeljük a kutatás helyzetét és felvázoljuk kívánatos következő lépéseit.

Az érintések lejegyzési módjai – rövid történeti áttekintés

Lábán Rudolf a kinetográfia 1928-as bejelentésekor a lábbal végzett érintő gesztusok jelölésénél a kontaktusra utaló lábfejelet megközelítőleg az irányjel közepére írta – a jelölésmódot az *1. ábra*² bekarikázott irányjelein figyelhetjük meg. Írásmódját követték a Lábán nyomán kiadott elméleti összefoglalók, például Ann Hutchinson 1954-ben publikált *Labanotation* című könyve³ vagy Szentpál Mária

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült.

¹ Fügedi János, „Az érintő gesztusok időegység írásmódja”, in *Táncagyomány: átadás és átvétel*, szerk. Barna Gábor, Csonka-Takács Eszter, Varga Sándor (Szeged: Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, 2007), 101–116.

² Rudolf Laban, *Schrifttanz. Methodik Orthographie Erläuterungen* 1 (Wien–Leipzig: Universal Edition, 1928), 13.

³ Ann Hutchinson, *Labanotation* (New York: New Directions, 1954), 117. A támasztékjelölést követő helykihagyás ekkor még a támaszték megtartását jelentette.

1955-ben közreadott jegyzete⁴ (2–3. *ábra*). Lábán módszerét természetesen figyelembe vette a notáció gyakorlata is, miként azt Albrecht Knust kéziratos lejegyzésében láthatjuk a 4.⁵ és az 5. *ábrán*⁶. Ugyancsak az irányjel közepén helyezték el a csúsztatott érintést jelző kettőzött lábőjeleket, melyre példát a 6. *ábrán* Hutchinsontól⁷ és a 7. *ábrán* Szentpáltól⁸ mutatunk.

Vizsgálódásunk szempontjából alapvető kérdés: *mit jelentettek ritmikailag* a fenti ábrák érintő gesztusai, hogyan illeszkedtek a táncot kísérő zene metrikai rendjéhez? Mikor érte el a lábő jelölt része a talajt? Lábán az 1. *ábrán* bemutatott példában jelölt legelőször érintést, de a lejegyzés magyarázatakor erre nem tért ki. Hutchinson kitérő választ adott: „Az irányjelet és a lábőjelet egységnek tekintjük, így az irányjel hossza jelöli az érintés előadásához szükséges időt.”⁹ A néptánclejegyzések ritmikái értelmezése szempontjából érzékeny kérdést Szentpál sem válaszolta meg. A 3. *ábrán* látható mozdulatsor¹⁰ előadásmódját azonban ismerjük: az érintéseket az ugrásból érkezéssel egyidejűleg kell előadni, azaz a mérő kezdetére. Knust számos elérhető lejegyzéséből szándékosan választottunk magyar néptánc anyagot, mert így a mozdulatok előadási jellegének ismeretében – legalábbis igen nagy valószínűséggel – el tudjuk dönteni a lejegyzés ritmikai jelentését. Knust 4. *ábrán* látható lejegyzésének jellegzetes keresztező-lezáró mozdulatsora biztosan a mérő kezdőpillanatára érkező érintést tartalmaz, s az 5. *ábra* érintései sem értékelhetők másképp. A fentiekből látszik, hogy a korai lejegyzésekben a lábőjel nem hordozott ritmikai jelentést, elhelyezése az irányjel közepén vagy a felső harmad kezdetén csupán lejegyzési konvenció. Hutchinson Guest a Lábán-kinetográfia kialakulásáról írott tanulmányában megállapítja, hogy a korabeli értelmezés szerint a lábőjel módosítja a gesztusirány jelentését (magassági szintjét), annak pedig, hogy a lábőjelet az irányjelen pontosan hova írták, nem tulajdonítottak fontosságot.¹¹

Az érintéslejegyzések értelmezését jelentősen megváltoztatta Knust szabálya, amely a lábőjelek elhelyezésének *időpontjelző szerepet* adott.¹² Knust 1956-ban

⁴ Sz. Szentpál Mária, *Táncjelírás* I. rész (Budapest: Népművészeti Intézet, 1955), 61. A stencilezett formában közreadott jegyzet ábráit külön, számozatlan A3 formátumú lapokon közölték. Jobb megoldás híján forrásul a motívum szöveges leírására hivatkozunk.

⁵ Knust Collection, Knust_P_04a_01, 1. oldal. (A jelzett dokumentum internetes adatbázisban érhető el, címét a források felsorolásánál adjuk meg.) A lejegyzést „Charakterexercice für russische, polnische und ungarische Bühnentanze und für Matelot” (sic!) címmel közlik. A készítés pontos időpontját az elérhető adatokból nem lehetett megállapítani, megközelítőleg az 1950-es évek közepére tehető.

⁶ Knust Collection, Knust_P_04a_02, 3. oldal. A lejegyzést „Ungarische Schrittkombination (Bühnen Ungarisch) arrangiert von Gisela Reber” címmel közlik. A lejegyzés időpontja hasonló, mint az előző ábránál.

⁷ Hutchinson, *Labanotation*, 1954, 121.

⁸ Szentpál, *Táncjelírás*, 56.

⁹ Hutchinson, *Labanotation*, 1954, 118.

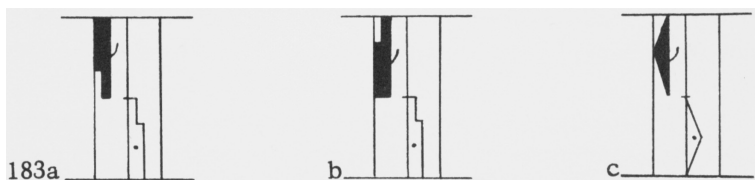
¹⁰ Szentpál közlése szerint: alsónémedi tustoló, Lugossy Emma gyűjtése.

¹¹ Ann Hutchinson Guest, *A History of the Development of the Laban Notation System* (London: Language of Dance Centre, 1995), 56.

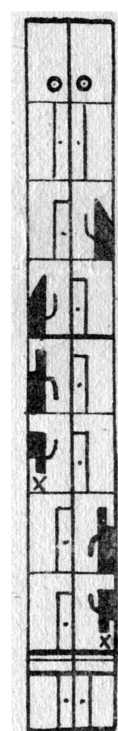
¹² Albrecht Knust, *Abbriss der Kinetographie Laban* (Hamburg: Verlag Das Tanzarchiv, 1956), 60.

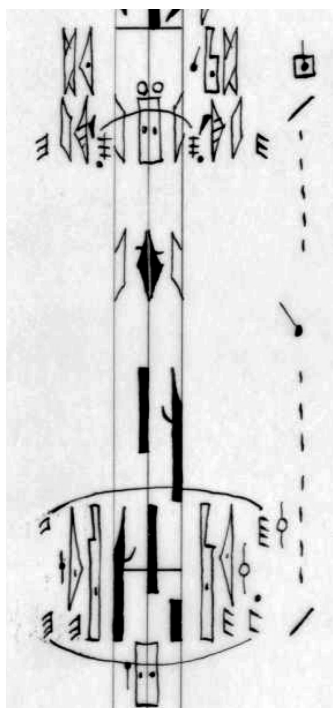
1. ábra

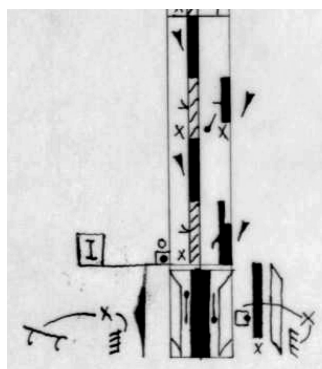
2. ábra

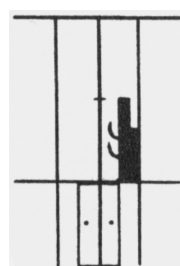
3. ábra

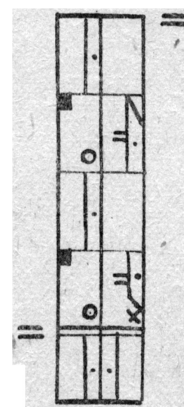
5. ábra

4. ábra

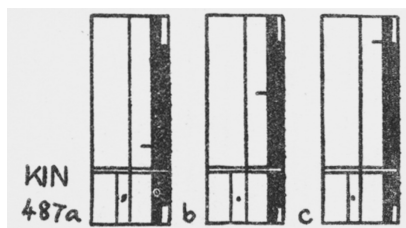

6. ábra

7. ábra

publikált, 8. ábrán látható példái szerint az előre irányjelen három különböző módon elhelyezett lábfej három „ritmikai helyet”, azaz időpillanatot jelent. Knust jelzetével a 487a jelölte a gesztus elején, a 487b a gesztus útjának közepén, míg a 487c a gesztus végén előadott érintést. A 487a–b ábra mozdulatát később

8. ábra

az *átmenő* érintés¹³ fogalmával azonosították, a 487c pedig az érintésben végződő gesztust¹⁴ írta le.

Az érintésjelölések új elméletét Knust az ICKL 1963-as konferenciáján ismertette meg a notáció szakértőivel, akik hajlandóságot mutattak a jelölésmód elfogadására.¹⁵ Knust hatására két lejegyzési megközelítés alakult ki: az úgynevezett pontos időzítés¹⁶ és az időegység szerinti¹⁷ írásmód. Jelentésüket a 9. és 10. ábra igen egyszerű, ♩ ♩ ritmusú mozdulatpárján szemléltetjük. Mindkét ábra ugyanazt a mozdulatpárt írja le, az első ♩-re a jobb lábat oldalt mélybe vezetjük, a második ♩-re elől féltalpon megérintjük a talajt. Az ábrák olyan gesztusokat jelölnek, amelyek a mérők *kezdetére* érkeznek meg a jelölt irányokba. A pontos időzítés 9. ábrán látható írásmódja a fizikailag valóságos mozdulat-eseményt jeleníti meg. Mindkét gesztus irányjele az adott mérő előtt kezdődik, ott, ahol a mozdulat ténylegesen elindul. A mozdulatok érkezési pillanatát jelző irányjel-végek kissé a mérőkezdetek fölé csúsznak, így a második gesztus végén a féltalperintést jelző lábfejjele a megértést segítő módon helyezhető el. (A megoldásra egyszerű, gyakorlati okból van szükség: ha pontosan a mérő kezdetén helyeznénk el a lábfejjelet, a jel egybeesne az ütemvonallal, így az érintést igen nehéz lenne felismerni.) A 10. ábra időegység-írásmódjánál az irányjelek a mérők időtartamát kitöltik, „alkalmazkodnak” azokhoz, hogy segítsék a ritmus felismerését. Az írásmód konvenciója szerint a második mérőre előadott érintés lábfejjele a lábgesztus irányjelének *végére* illeszkedik. Szentpál a 11. ábrának megfelelő „vegyes” írásmódot¹⁸ alakított ki, azaz a nem érintő gesztusokat az időegység, míg az érintő gesztusokat a pontos időzítés írásmódjának megfelelően jegyezte le. Az ICKL 2007. évi konferenciáján Fügedi egy újabb, a 12. ábrán látható megoldás bevezetését javasolta.¹⁹ A javaslat szerint a gesztusok irányjelei az időegység-írásmód, az érintést jelölő lábfejjelek pedig a pontos időzítés elvét követik.

¹³ „transient touch”.

¹⁴ „Terminating touch”. A megnevezés arra a gesztusra utal, amely véghelyzetének elérésekor érinti meg a talajt. A kifejezés nem egészen pontos, mert például a csúsztatott gesztus is érint véghelyzetében, de a talajt már a mozdulat elején érinti.

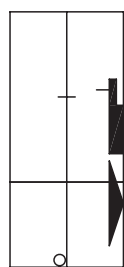
¹⁵ ICKL Proceedings 1963, 24.

¹⁶ Az angol nyelvű szakirodalom az írásmódot *specific timing* vagy *exact timing* terminológiával jelöli.

¹⁷ Az írásmód megnevezésére két névalak terjedt el, a *general timing* és a *unit timing*.

¹⁸ Szentpál, *Táncjelírás*, 21.

¹⁹ Fügedi, „Az érintő gesztusok időegység írásmódja”, 107–108.

9. ábra

10. ábra

11. ábra

12. ábra

Az érintésjelölés szempontjai

Az érintések jelölése többféle grafikus szempont figyelembevételével alakítható ki. Az alábbi pontok azt jelzik, milyen elvárásaink lehetnek a felhasznált jelek elhelyezését illetően:

a) *Az érintő mozdulat irányjele ábrázolja jól felismerhetően a mozdulat ritmusát.* A ritmus akkor ismerhető fel könnyen, ha az irányjel illeszkedik a zenei mérőkhöz, más szóval, ha a mozdulat véghelyzetét leíró irányjel kezdete a zenei ritmikai egység kezdetével esik egybe.²⁰

b) *Az érintést jelző lábfőjel mutassa meg az érintés pillanatát a lejegyzés metrikai rendszerében* (a vonalrendszer hosszában). Ez akkor biztosítható, ha a lábfőjel a ritmikai egység kezdetén jelenik meg.

c) *A lábfőjel helye az irányjelen tükrözze a mozdulat belső szerkezetét.* Ha a kontaktus az érintéshez vezető gesztusmozdulat végén valósul meg, az érintés és az irányba mozdulás összefüggését az irányjel végére helyezett lábfőjel fejez ki.

Szentpál jelölésmódja nem tartalmaz új elvet, ezért a 13–15. ábrán csak a pontos időzítés, az időegység és a Fügedi javaslata szerinti írásmód érintésjelöléseit tüntettük fel. A kinetogramok alatt látható, hogy a fenti három elvárásból mindhárom esetben csak kettő-kettő teljesül, ami értelmezési problémákhoz vezethet. A 13. ábra pontos időzítés szerinti írásmódja megnehezíti a mozdulat időbeli értelmezését, mert az irányjelek a mérőhöz képest elcsúsztatva jelennek meg.²¹ A 14. ábrán bemutatott időegység-írásmód az érintés pillanatát más időpontra helyezi, mint ahol azt a táncos ténylegesen előadja. A Fügedi javaslatát követő, 15. ábrán látható lejegyzésből mind a mozdulat ritmusa, mind az érintés pillanata jól leolvasható, azonban a lábfőjel elhelyezése nem tükrözi a mozdulat

²⁰ A ritmusfelismerés ezen kritériumát a több mint húsz éves oktatási tapasztalatunk alapján fogalmaztuk meg. A kitétel minden kétséget kizáróan valószínűleg csak kísérletileg bizonyítható.

²¹ Az értelmezés különösen akkor nehéz, ha a mozdulatok nem végződnek érintésben. Érintő gesztus esetén a lábfőjel megmutatja az érkezés pillanatát, így aránylag könnyű a mozdulat ritmusát a véghelyzete alapján megállapítani. Nem érintő gesztus esetén azonban az állandó elcsúsztatott elhelyezkedés miatt a zenei illeszkedés felismerése már jóval nehezebb.

- a) *nem*
b) igen
c) igen
13. ábra

- a) igen
b) *nem*
c) igen
14. ábra

- a) igen
b) igen
c) *nem*
15. ábra

- a) igen
b) igen
c) igen
16. ábra

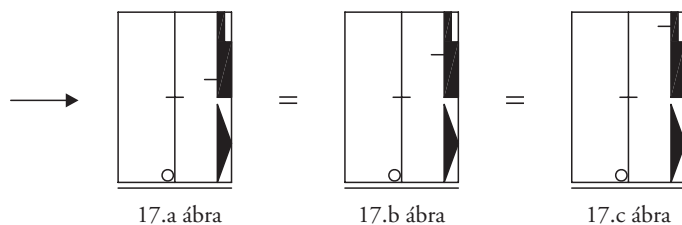
belső szerkezetét. Ez a lejegyzésmód olyan hatást kelt, mintha az érintés után a láb még haladna a jelölt irányba.

Mindhárom elvárás csak a 16. ábra lejegyzése teljesíti. Ez a notáció azonban torzítja a lejegyezni kívánt érintés ritmusát. Az egyenletesen ♩-es, folyamatos és nyugodt előadású mozdulat helyett az érintést egy hirtelen, ♪-os ritmusú gesztusként ábrázolja. Notációs rendszerünkben tehát mindhárom elvárás *egyszerre* csak ritmikailag erősen korlátozott esetben teljesíthető. Következésképp csak valamely értelmezési konvenciót magában foglaló megoldást találhatunk.

Az érintéstípusok ritmusának jelölése

A Lábán-kinetográfia rendszeréhez kapcsolódó mozdulatelemzés az érintések kilenc típusát különbözteti meg. Számon tart egyszerű érintést (érintésben végződő gesztust), átmenő, átmenő csúsztatott, csúsztatott, gördülő, csúsztatott gördülő, átmenő csúsztatott gördülő, valamint tudott irányú érintést, végül érintésben maradást.

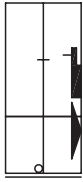

Fügedi kezdeményezését folytatva az alábbiakban olyan írásmód lehetőségeit vizsgáljuk meg, amelynek elsődleges szempontja az érintés ritmusának pontos jelölése, egyben a támasztékhoz viszonyított könnyű felismerhetősége. Az írásmódra a továbbiakban ritmuskifejező írásmódként utalunk.

17.a ábra

17.b ábra

17.c ábra

	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)		
egyszerű						
	1.1.1	1.1.2	1.1.3	1.1.4a	1.1.4b	1.1.4c

1. táblázat

Egyszerű érintés

Az egyszerű, érintésben végződő lábgesztusok jelölése esetén visszatérünk Lábán eredeti lejegyzési elvéhez, mely szerint a lábfej elhelyezése az irányjelen nem jelöl időpontot. Az érintő gesztus *irányjelét* az időegység írásmód szerint jegyezzük le. Nyilvánvaló, hogy ha az irányjelre írt *lábfej* nem utal időpontra, akkor az irányjelen *bárhol* megjelenhet. Az elv értelmében ugyanazt az érintést jelöljük, ha a 17.a ábra szerint az irányjel elején, a 17.b-t követve a közepén, vagy a 17.c-nek megfelelően az irányjel végén helyezzük el a lábfejjelet. Mindhárom notációváltozatban pontosan a második mérő kezdetére érintjük meg a talajt. (Az érintés időpillanatát az ábrák melletti vízszintes nyíl jelzi.) Azt az egyszerű szabályt fogalmazhatjuk meg, hogy ha az irányjelre egyetlen lábfejjelet írunk, az mindig érintésben végződő gesztust jelöl.

Az összehasonlíthatóság érdekében kísérleti írásmódunkat a kinetográfia eddig alkalmazott jelölésmódjaival az 1. táblázatban mutatjuk be.

A ritmuskifejező írásmód lehetőségeinek feltárása során következetesen kitarunk azon elv mellett, hogy az *irányjelre tapasztott lábfejjelet nem kap időpontjelző szerepet*. A továbbiakban megvizsgáljuk, milyen következményekkel jár, ha ezt az egyszerű és tetszetős megoldást ki akarjuk terjeszteni az érintésjelölések ismert típusaira. Az elemzés lépéseit illusztráló táblázatokban az állandó összevethetőség érdekében a korábbi írásmódokat is feltüntetjük.

Átmenő érintés²²

A 2. táblázatban az átmenő érintés lejegyzési módjait mutatjuk be, a ritmuskifejező írásmód megoldását egyelőre üresen hagytuk. Az egyszerű érintés jelölési lehetőség-

²² A fogalmat a szakirodalom csak közvetve határozza meg. Hutchinson a Lábán-kinetográfia rendszeréről írott, és a rendszer változásait követő, így időről-időre megújított könyve második, átdolgozott és bővített kiadásában (Hutchinson, Labanotation 1970, 209) így fogalmaz: „Átmenő érintés: Érintés történhet, mialatt a láb egyik irányból a másikba halad.”

	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)		
egyszerű						
átmenő						

2. táblázat

geit ismét feltüntetjük, mert így könnyen észrevehető, hogy az alapelvünket követő ritmuskifejező írásmódban az egyszerű érintés két jelölési lehetősége (2.1.4a–b) azonos a pontos időzítés és az időegység módszer átmenő érintés jelölésével (2.2.1a–b, 2.2.3a–b). Az újabb írásmóddal szemben így már az egyszerű érintés esetén is erős ellenállást okozhat az, hogy a két korábbi írásmód azonos notációalakja mást jelent.

Az átmenő érintéssel kapcsolatban azonban fenntartásokat kell megfogalmaznunk. Az érintés e típusáról Szentpál Mária bizonyára tudott, de mozdulatelemző rendszerébe nem vette fel. Vajon miért nem? Szentpál nemcsak eredeti és színpadi néptáncot, hanem történelmi társastáncot, standard társastáncot, balettet, sőt jazztáncot is lejegyzett. Rendszeréből az átmenő érintés nyilvánvalóan azért hiányzik, mert a táncfajták és mozdulatok sokféleségének ismerete mellett sem látta szükségét, hogy a mozdulattípust jelölje. Fügedi a korábban már említett tanulmányában megkérdőjelezte az átmenő érintés előadhatóságát.²³ Mivel a fogalmat a nemzetközi notációs gyakorlat számon tartja, a Dance Notation Bureau (New York) szakértői 2008. áprilisi és júliusi ülésükön²⁴ megvitatták Fügedi felvetését. A téma tárgyalása során törekedtek átmenő érintés előadására. A mozdulatjelenség egyértelműségének bizonytalanságára utal, hogy csupán „úgy érezték, a mozdulat átmenő érintésnek

²³ Fügedi, „Az érintő gesztusok időegység írásmódja”, 105.

²⁴ A vitaanyag az interneten megtalálható a <http://www.dancenotation.org/DNB/index.html> honlap Theory Bulletin Board menüpontja, majd az „Issues Pertaining to Both Motif Description and Structured Description/Minutes for Theory Meetings Thread” fejezet alatt „Minutes for the Open Theory Meeting, April 7, 2008” és „Minutes for the Open Theory Meeting, July 14, 2008” címmel.

18. ábra

tekinthető”.²⁵ Második ülésükön már többen úgy vélték, az átmenő érintés lejegyzése konvenció, inkább előadói szándékot, mint fizikai tényrt rögzít.²⁶

A mozdulat előadhatóságának ellenőrzésére Fügedi 2008-ban egy hivatásos balett-táncos előadásában videofelvételen rögzítette a Knust által 1956-ban közölt átmenő érintést, amely e mozdulattípus jelölésének alapjául szolgált (8. ábra, Knust jelzetével 487a–b). A jelölt mozdulatokat a táncos az egyetlen lábfej jel sugallta „pillanatnyi”, tehát az elvárt átmenő érintéssel nem, csak *csúsztatással* tudta előadni, különösen akkor, ha a mozdulatot lassú tempóban hajtotta végre. Átmenő érintéshez közeli előadasmódot akkor ért el, ha az egész láb mozdulata közben a lábfejt bokából hirtelen elmozdította majd visszaemelte tudott helyzetébe.²⁷ Az 1. táblázatban közölt (oldalt mélyből indított és elől mélybe érkező) mozdulat-összefüggésben a táncosnak sikerült az elvárt átmenő érintéshez *közeli* (tehát csak alig észrevehető csúsztatást tartalmazó) gesztust bokamozdítás nélkül is előadnia.²⁸ Az átmenő érintést mint *előadói szándékot* tehát elfogadjuk. Megjegyezzük azonban, ilyen mozdulatjelenséggel a Kárpát-medencei néptáncok lejegyzése során nem találkoztunk, nyomát az igen sok eredeti néptáncot lejegyző Lányi Ágoston táncírás elméleti könyvében²⁹ sem találtuk.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy egy nyilvánvalóan periférikus és szinte előadhatatlan mozdulatjelenség érdekében érdemes-e fenntartani azt az egyszerű és még Lábán (valamint munkatársai³⁰) által bevezetett jelölésmódot, amelyet mind a pontos időzítés (2.2.1a, 2.2.1b), mind az időegység szerinti írásmód (2.2.3a,

²⁵ Minutes for the Open Theory Meeting, April 7, 2008: „They physically demonstrated examples that they felt could be considered transient touches (without sliding).”

²⁶ Minutes for the Open Theory Meeting, July 14, 2008: „Transient touch indications, as in 1b, are conventions which allow this interpretation to be notated.” „The notators in the group have found the intent, general timing, and location conveyed in the 1b convention is very useful for notating ballet and modern dance.”

²⁷ Fügedi a felvételeket a II. Magyar Táncírás Szimpóziumon (2008. november 30.) a témáról tartott előadásán mutatta be a magyar szakértőknek.

²⁸ Az eredmény eléréséhez a kezdő és érkező lábgesztusok között nem jelenhetett meg alapirány, és a gesztus végrehajtásakor az érintéshez kitéréskor, illetve onnan továbbhaladásakor a mozdulatnak meghatározott szöveget kellett bezárnia. Ha a szög nőtt, az érintés csúsztatássá vált. Ha csökkent, akkor a mozdulatot már nem tekinthettük töretlen egységnek, hanem két különböző, ellentétes iránykomponenst magába foglaló gesztusnak.

²⁹ Lányi Ágoston, Néptáncolvasókönyv (Budapest: Zeneműkiadó, 1980).

³⁰ Dussia Bereska, Kurt Jooss, Albrecht Knust, Sigurd Leeder.

	érintést követő szabadítás		érintés megtartása
egyetlen lábfej			
	3.1.1	3.1.2	3.1.3

3. táblázat

	érintést követő szabadítás		érintés megtartása
egyetlen lábfej		=	
	4.1.1		4.1.2
		≠	
			4.1.3

4. táblázat

2.2.3b) erre a célra használ. Sokkal ésszerűbbnek látszik az egyszerű jelölésmódot a leggyakoribb érintéstípusra alkalmazni, a ritkán (és akkor is legfeljebb szándék-ként) megjelenő típusra pedig más megoldást keresni.

A DNB említett 2008 áprilisi ülésén Charlotte Wile vetette fel, hogy az átmenő érintés jelölésére a 18. *abra* szerint alkalmazzuk a tört testszünetjelet az érintés feloldására.

Ezt a kinetográfia rendszerében meglévő jelértelmezési lehetőséget a következőkben kiterjesztjük, hogy megoldást keressünk további érintések jelölésére. Elemzésünk közben figyelembe vesszük, milyen notációs szinonimák értelmezhetők a kinetográfia keretén belül. Ehhez a 3–5. táblázatok szolgálnak segítségül.

A 3. táblázat első oszlopában az érintést jelző lábfej fölött tört testszünetjelet helyeztünk el, amely jelentése szerint oldja az érintés érvényét. A harmadik oszlopban a lábfej fölött test-szünetjelet írtunk, amely az előbbihez képest ellentétes értelmű, az érintést fenntartja. Az első és a harmadik kinetogram nem jelentheti ugyanazt, a középső azonban – szemléletmódtól függően – bármelyiknek szinonimája lehet a két szélső közül.

Ha a 3. táblázat középső oszlopát az időegység-írásmód szerint értelmezzük, a jelölés a 4. táblázat egyenlő–nem egyenlő jelölése szerint jelenti ugyanazon, illetve eltérő mozdulatot. Időegység-írásmódban a középső oszlop (4.1.2) átmenő érintést jelöl, tehát az első oszlop lejegyzése (4.1.1) csupán „bőbeszédűbb” szinonimája a középső oszlopénak. A középső oszlop jelölésétől eltérő jelentést hordoz a harmadik oszlop érintést megtartó leírása (4.1.3). A lejegyzések időegység-írásmód

	érintést követő szabadítás		érintés megtartása
egyetlen lábfej		\neq	
	5.1.1		5.1.2
		$=$	
			5.1.3

5. táblázat

szerinti értelmezése esetén tehát a középső oszlop a bal oldali oszlop notációs értelmét kapja. A legkevesebb jel használatára törekedve az írásmód követői a középső oszlop megoldásait használják.

Az 5. táblázatban ugyanezen szerkezetet a ritmuskifejező írásmód szemszögéből vizsgáljuk. Az írásmód kiinduló feltételeként szabtuk meg, hogy a lábfej elhelyezése nem hordozhat ritmikai jelentést, így a táblázat középső oszlopa (5.1.2) nem átmenő, hanem egyszerű érintést, azaz érintésben végződő gesztust jelöl. Szinonimája tehát a harmadik oszlop részletező lejegyzésének (5.1.3), amelyben az érintés megtartását a lábfej fölé írt testszünetjellel emeltük ki, s így ellentétben áll a Wile által javasolt átmenő érintés jelöléssel (5.1.1).

Az 5. táblázat első oszlopának értelmezése alapján egészíthetjük ki 2. táblázatunkat a ritmuskifejező írásmód notációs megoldásaival (6. táblázat). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy amíg a 6.2.1a–b és a 6.2.3a–b különböző időpontokban végrehajtott érintés jelöl, a 6.2.4a–b egyenértékű, csak a mérő elején megvalósuló átmenő érintést írja le. Az itt jelölttől eltérő időpontú átmenő érintés belső ritmikai szerkezete külön vizsgálatot kíván, amelyre most nem térünk ki.

Csúsztatott érintések³¹

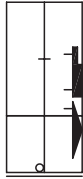

A csúsztatást a kinetográfiában kettőzött kontaktusjellel jelöljük. Az átmenő csúsztatás pillanatnyi, átmeneti jellegére a különböző írásmódok a lábfejlet az irányjel elején vagy közepén kettőzve és egymáshoz közel írva utalnak (7. táblázat). A pontos időzítés és az időegység szerinti írásmód a talajérintés pillanatától függően több megoldást is kínál, melyekből itt csak kettőt mutatunk be. A 7.1.1a és a 7.1.3a lejegyzés szerint az előadó a mozdulat elején csúsztat, a 7.1.1b és 7.1.3b példán pedig az előre haladó lábgesztus idejének közepén.

A táblázat második sorában az érintésben maradó csúsztatást ábrázoltuk. Mint látható, valamennyi korábbi írásmód a lábfejleket az irányjel elején és végén tün-

³¹ Az egyszerű csúsztatott érintés esetén irányváltáskor a lábfej talajérintését ugyanazzal a lábfejrészrel megtartjuk. *Átmenő csúsztatáskor* a mozdulat csúsztatott érintéssel kezdődik, majd a lábfej elhagyja a talajt.

	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)			
egyszerű							
	6.1.1	6.1.2	6.1.3	6.1.4a	6.1.4b	6.1.4c	
átmenő			nincs				
	6.2.1a	6.2.1b		6.2.3a	6.2.3b	6.2.4a	6.2.4b

6. táblázat

	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)			
átmenő csúsztatott							
	7.1.1a	7.1.1b	7.1.2	7.1.3a	7.1.3b	7.1.4a	7.1.4b
csúsztatott							
	7.2.1	7.2.2	7.2.3	7.2.4a	7.2.4b	7.2.4c	

7. táblázat

teti fel, mintegy kiemelve, hogy a gesztus a kezdettől a befejezésig talajérintésben marad. Az írásmódok ismét csak annyiban térnek el egymástól, hogy a Knust javasolta pontos időzítés szerint az irányjelet a valós időnek megfelelően kell elhelyezni (7.2.1). Figyeljük meg, hogy Szentpál mindkét csúszástípus esetében az időegység-írásmódot használta.

	érintést követő szabadítás		érintés megtartása
kettőzött lábfej		=	
	8.1.1		8.1.3

8. táblázat

	érintést követő szabadítás		érintés megtartása
kettőzött lábfej		≠	
	9.1.1		9.1.3

9. táblázat

A 7. táblázatban – levezetésünket megelőzve – már feltüntettük a ritmuskifejező írásmód lehetséges megoldásait.

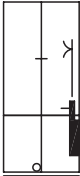

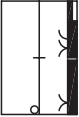

Az eredményhez a 8. és 9. táblázatban foglaltak szerint a fent ismertetett szinonimamódszert követve jutunk.

Ha a 8. táblázat középső oszlopának lejegyzését (8.1.2) az időegység-írásmód szerint értelmezzük, jelentése az első oszlop lejegyzésének szinonimájaként fogható fel, azaz átmenő érintést jelöl (8.1.1). Ebben az esetben a harmadik oszlop ettől eltérő, érintést megtartó jelentést hordoz (8.1.3). Ezzel szemben, ha a középső oszlop lejegyzését a 9. táblázat szerint a ritmuskifejező írásmód alapján szemléljük, jelentése érintésben maradó csúsztatás lesz.

Gördülő érintések³²

A gördülő, az átmenő csúsztatott gördülő, valamint a csúsztatott gördülő érintéseket a 10. táblázatban egyszerre tárgyaljuk. Ritmuskifejező írásmódjukat a fenti elveket követve alakítottuk ki. Az egyes lépéseket itt már nem részletezzük, azok a fentiekből egyértelműen levezethetők.

³² Az egyszerű görgülő érintés esetén az érintés során csupán lábőrészt váltunk (például féltap érintésből talpra gördülünk). *Gördülő csúsztatásról* akkor beszélünk, ha a láb irányba mozdítása, valamint a lábőrész váltás egyidejű, és a lábfej nem hagyja el a talajt. Az *átmenő gördülő csúsztatás* ettől annyiban tér el, hogy a mozdulat végrehajtásakor – rendszerint a mozdulat befejezéseként – a lábfej el is hagyja a talajt.

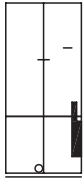

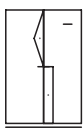
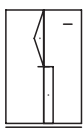
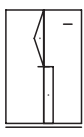
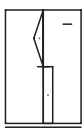
	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)		
gördülő						
	10.1.1	10.1.2	10.1.3	10.1.4a	10.1.4b	10.1.4c
átmenő csúsztatott gördülő						
	10.2.1	10.2.2	10.2.3	10.2.4a	10.2.4b	
csúsztatott gördülő						
	10.3.1	10.3.2	10.3.3	10.3.4a	10.3.4b	10.3.4c

10. táblázat

A 10. táblázat első sorába írt egyszerű, talpra gördülő érintést elől féltalp érintő helyzetből indítjuk. A láb ebből az irányból nem mozdul el, a gördülés eseményét és idejét cselekvésjel jelöli. A pontos időzítés (10.1.1) és az időegység írásmód (10.1.3) esetében a cselekvésjel elhelyezése megfelel az egyszerű érintés irányjel elhelyezési konvenciójának, melytől Szentpál ismét eltért (10.1.2). A ritmuskifejező írásmódot ezúttal is az egyszerű érintés analógiájára alakítottuk ki (10.1.4a–b). A lábőjelet írhatjuk a cselekvésjel elejére, közepére vagy végére.

Az átmenő csúsztatott gördülő érintés legjellegzetesebb előfordulása a balett *battement tendu jeté* mozdulata, amelyet a 10. táblázat második sorában a támasztó láb mellől talpérintésből indítva jegyeztünk le. A mozdulat előadásakor a lábfej a csúszva előre haladás közben talpról lábujjhegyre gördül, majd elhagyja a talajt. A korábbi írásmódok a talaj elhagyását a lábőjelek időbeli elhelyezésével jelölik, ritmuskifejező írásmódunk az átmenő érintéshez hasonlóan itt is tört szünetjelet használ (10.2.4a–b).

A gördülő csúsztatás szintén jellegzetes balett-alapmozdulat (*battement tendu*), a láb csúsztatott mozdulata közben a lábfej folyamatosan gördül is talpról lábujjhegyre és a talajkontaktust a mozdulat végéig fenntartja. A korábbi írásmódok a gördülés kezdeti lábőjelét az irányjel elejére, érkező lábőjelét pedig a végére írják (10.3.1 – 10.3.3). A

	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)
tudott irányú				
	11.1.1	11.1.2	11.1.3	11.1.4
maradó				
	11.2.1	11.2.2	11.2.3	11.2.4

11. táblázat

ritmuskifejező írásmódban a két különböző lábfejlet az irányjelen bárhol megjelenhet (10.3.4a–c). Megjegyezzük, hogy a 9. táblázat 9.2.3 példájának mintájára a 10.3.4a–b példák lábfejlete fölött az itt leírtakkal azonos értelemben testszünetjel jelenhet meg.

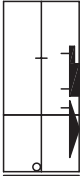

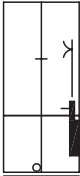

*Tudott irányú érintés és érintésben maradás*³³

A két érintéstípus jelölésekor nem használunk irányjeleket, csak lábfejlet. Mind-
eddig azt az elvet követtük, hogy a ritmuskifejező írásmód alkalmazásakor az irány-
jelre írt lábfejlet nem kap időpontjelző szerepet, mert a mozdulat ritmusát az irány-
jel képviseli. A kinetográfia rendszerében az a szabály, hogy ha a lábfejlet önállóan
jelenik meg a vonalrendszerben, helyzete ritmust, időpillanatot jelöl. Ezt a szabályt
a ritmuskifejező írásmódban is megtartjuk és notációs elvként követjük. A 11. táb-
lázat szerint így a tudott irányú érintés és az érintésben maradás jelölés módjában a
ritmuskifejező írásmód és az említett egyéb írásmódok között nincs különbség.

Az érintéstípusok összevetése

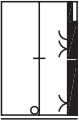

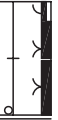

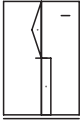
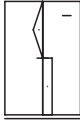
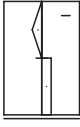
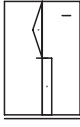
A 12. táblázatban a láb talajérintéseinek teljes rendszerét összehasonlíthatóan
ábrázoltuk mind a négy írásmódban. Feltűnő, hogy amíg a pontos időzítés és az

³³ Amennyiben a láb az érintés közben nem változtatja meg irányát, és magassági foka nem, vagy csak kisebb mértékben módosul, az érintést a szakterminológia tudott irányúnak tekinti. Lejegyzéskor az esetleges szintmódosulást nem, csak az érintés tényét jelöljük. *Érintésben maradás*kor a már megvalósult érintést egy újabb mozdulat közben megtartjuk.

	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)		
egyszerű	 12.1.1	 12.1.2	 12.1.3	 12.1.4a	 12.1.4b	 12.1.4c
átmenő	 12.2.1	nincs	 12.2.3	 12.2.4a	 12.2.4b	
átmenő csúsztatott	 12.3.1	 12.3.2	 12.3.3	 12.3.4a	 12.3.4b	
csúsztatott	 12.4.1	 12.4.2	 12.4.3	 12.4.4a	 12.4.4b	 12.4.4c
gördülő	 12.5.1	 12.5.2	 12.5.3	 12.5.4a	 12.5.4b	 12.5.4c

12.a táblázat

időegység szerinti írásmód (és értelemszerűen Szentpál megközelítése) csak egy-egy megoldást mutat, a ritmuskifejező írásmód szemléltető oszlopában alternatív jelölési lehetőségeket találunk. Annak eldöntéséhez, hogy a ritmuskifejező írásmód javaslattételek melyik mellett lesz érdemes kiállni, át kell tekintenünk az

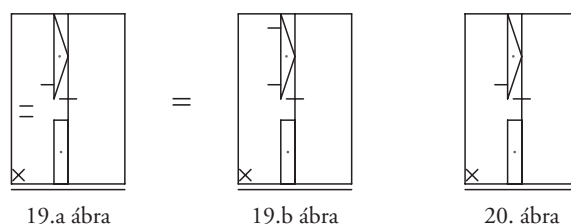
	pontos időzítés (Knust)	vegyes (Szentpál)	időegység (Hutchinson)	ritmuskifejező (Fügedi–Misi)		
átmenő csúsztatott gördülő						
	12.6.1	12.6.2	12.6.3	12.6.4a	12.6.4b	
csúsztatott gördülő						
	12.7.1	12.7.2	12.7.3	12.7.4a	12.7.4b 12.7.4c	
tudott irányú						
	12.8.1	12.8.2	12.8.3	12.8.4		
érintésben maradó						
	12.9.1	12.9.2	12.9.3	12.9.4		

12.b táblázat

írasmód érthetőségét többféle mozdulatkörnyezetben is. A következő fejezet példaként az érintésjelöléseket a lábőrészjeleket alkalmazó támasztékjelölésekkel veti össze.

Az érintő lábgesztusok összevetése a támasztékjelölésekkel

A 19.a ábrán hangsúlytalan negyedre előadott, féltalpra érkező csúszó ugrást jegeztünk le. A leírtak szerint a táncos a második mérőre, a mérő elejére vesz támasztékot, a csúszva haladást pedig a második mérő előtt hajtja végre. A mérő előtti mozdulat-esemény ábrázolására a csúszásra utaló kettős lábőjelet az ugrás

súlytalanítási szakaszában helyeztük el.³⁴ A csúszás befejeztével féltalpra érkezést a támaszték irányjelén külön feltüntettük. Akár a pontos időzítés, akár az időegység írásmód notációs elvét követjük, lejegyzési konvenció, hogy az így előadott mozgólattot a *19.b ábra* szerint írjuk le. Más szóval, az ilyen jellegű támasztékvétel jelölésekor a pontos időzítés írásmódja is az időegység-írásmódot követi. A tényleges mozgólatt-esemény alapján a *19.b ábra* második láb-főjele nem kap ritmikai jelentést, mert a táncos a mérőre már megérkezett a jelölt irányba, így a második láb-főjel csak a mozgólatt típusát jelzi.

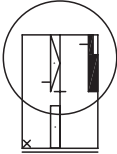
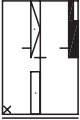

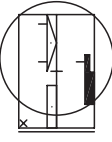

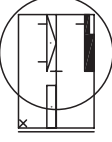
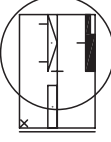

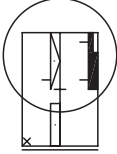
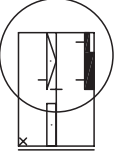
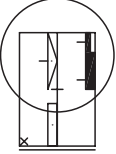

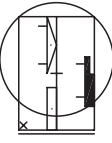

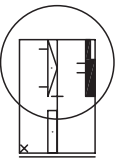

Ha a táncos nem csúszva halad, féltalpra érkezését a *20. ábra* szerint jelöljük. Hutchinson megfogalmazása szerint ebben az esetben a láb-főjelet rendszerint az irányjel elejére írjuk.³⁵

A *13. táblázat* egy-egy sora ugyanazt a mozgólatt-eseményt írja le, érdeklődésünk tárgya a második mérő lejegyzése. A mozgólatt elvárt előadása szerint a táncos támasztékvétele (ugrásból talajra érkezése) és jobb lábának féltalpra érintése ugyanarra az időpillanatra, a második mérő elejére esik. A ritmuskifejező írásmód esetén a lehetséges számos megoldásból hármát-hármát választottunk. Támasztékjelöléseinek lejegyzésénél is ugyanazt az elvet alkalmaztuk, amelyet az érintésjelöléseknél: az irányjelre írt láb-főjel nem hordoz ritmikai jelentést, tehát az irányjelen bárhol megjelenhet.

Az első sor esetében a táncos féltalpon oldalt ugrott, és talajfogásával egyidejűleg a gesztus lábával féltalpon érintett. A pontos időzítés írásmódjánál (13.1.1) a vonalrendszerhez (a zenei időhöz) viszonyítva a támaszték és a gesztus irányjelen is ugyanazon a helyen jelenik meg a láb-főjel, kifejezve így a két időpont (támasztékvétel és érintés) egybeesését. Ugyanakkor az irányjelek, mint a pontos időzítés valamennyi támaszték-gesztus egyidejűsége esetében, „szétcsúsznak”, a ritmikai egyezést nem tükrözik. Az időegység szerinti írásmódot alkalmazva (13.1.2) az

³⁴ A jelölésmód az ICKL 1963. évi konferenciáján merült fel (ICKL Proceedings 1963, 14–16). Fügedi az ugrástípusokról írt tanulmányában a jelölésmódot részletesen elemzi: János Fügedi, „An Analysis and Classification of Springs”, in *Proceedings of the Twentieth Biennial Conference of the International Council of Kinetography Laban, 9–14 August* (Hong Kong: Hong Kong Academy for Performing Arts, 1997), 72.

³⁵ A konvenciót Hutchinson 1970-ben, a Labanotation második, átdolgozott kiadásában vezette be (Hutchinson, *Labanotation*, 1970, 215), és a legutolsó, negyedik kiadásban is fenntartotta (Hutchinson Guest, *Labanotation*, 2005, 189).

	pontos időzítés	időegység	ritmuskifejező		
támaszték és egyszerű érintő gesztus	 13.1.1	 13.1.2	 13.1.3a	 13.1.3b	 13.1.3c
csúszó támaszték és egyszerű érintő gesztus	 13.2.1	 13.2.2	 13.2.3a	 13.2.3b	 13.2.4c
támaszték és csúsztatott gesztus	 13.3.1	 13.3.2	 13.3.3a	 13.3.3b	 13.3.4c
csúszó támaszték és csúsztatott gesztus	 13.4.1	 13.4.2	 13.4.3a	 13.4.3b	 13.4.4c

13. táblázat

irányjelek azonos ritmust sugallnak, de most a támaszték és a gesztus irányjelen elhelyezett lábfejjelek „csúsznak szét”. A ritmuskifejező írásmód (13.1.3a–c) megengedi, hogy a lábfejjelet az irányjelek elején, közepén vagy a végén helyezzük el, mindhárom lehetőség könnyen érthetően ábrázolja az irányok és a lábfejrészek ritmikai egyidejűségét.

A második sor lejegyzései csúszó ugrást és a csúszással egyidejű egyszerű érintést jelölnek. A pontos időzítés írásmódja (13.2.1) esetében a csúszás befejezését mutató második lábfejjelet nem esik egybe az ugyanakkor érkező érintés jelölt lábfejjével, mert a támaszték irányjele az időegység írásmódot követi, lábfejjelei pedig a mozdulat belső szerkezetét igyekeznek megjeleníteni. Az időegység-írásmód (13.2.2) ebből a szempontból elfogadható: az érzékre utaló lábfejjelek legalább látványban azonos magasságba esnek. A ritmuskifejező írásmód alkalmazhat hasonló megoldást (13.2.3a), mint az időegység-írásmód, de használhatja a b. vagy c. megoldásokat is.

A harmadik sor mozdulata esetében a féltalpra érkező ugrással egyidejűleg a táncos a jobb lábát a jelölt irányba csúsztatja. A pontos időzítés írásmódjánál (13.3.1) a lábfőjelek egy magasságban jelennek meg. Az időegység szerinti írásmód esetében (13.3.2) a mozdulat befejezését jelző második lábfőjel hasonlóképpen máshová kerül, mint az írásmód első sorában (13.1.2). A ritmuskifejező írásmódban ismét használhatjuk az időegység-írásmóddal megegyező megoldást (13.3.3a), de az egyidejűségre utalva olyat is, amely esetében a lábfőjelek egy magasságba esnek (13.3.3b).

A táblázat negyedik sorában mindkét mozdulat csúsztatott, azaz a táncos csúszva halad és gesztuslábát is csúsztatja. Itt csak a pontos időzítés elvét követő írásmódban találunk lábfőjel elhelyezési divergenciát, irányjelei szétcsúszása miatt a velük együtt jelölendő lábfőjelei is szétcsúsznak (13.4.1). Az időegység-írásmód (13.4.2), valamint a ritmuskifejező írásmód két megoldása (13.4.3a, 13.4.3c) a támasztékra és a gesztusra vonatkozó lábfőjeleket ritmikailag egymásnak megfelelően jelöli.

A 13. táblázatban a problémásnak ítélt jelölésmódokat bekarikáztuk. Észrevehetjük, hogy a ritmuskifejező írásmód tartalmazza azokat a megoldásokat, amelyek a legjobbnak tűnnek a lábfőjelek képi egyeztetése szempontjából.

Zárszó

Dolgozatunkban összehasonlítottuk a talajérintő lábgesztusok írásmódjait és felvettük egy újabb, általunk ritmuskifejező írásmódnak nevezett módszer lehetőségét. A ritmuskifejező írásmód visszatér a korai, egyszerű notációs megoldásokhoz, ugyanakkor figyelembe veszi az azóta feltárt mozdulattípusok jelölhetőségét is. Formai elemeit a kinetográfia rendszerében maradvá szinonima-vizsgálattal választottuk ki.

Az irányjelre írt lábfőjel időpontjelző szerepének elvetése következtében a ritmuskifejező írásmóddal egy-egy mozdulatjelenség többféleképpen is leírható. Ahhoz, hogy közülük választhassunk, majd rendszerszerű alkalmazási javaslatot tehezzünk, még elemeznünk kell:

- a) a lábbal előadható érintések azon eseteit, amikor a gesztus közben szükségünk lenne az érintés időpontjának jelölésére;
- b) azokat a notációs szituációkat, amikor a lábfőjelet nem irányjelre, hanem más, időtartam kifejezésére alkalmas jelre (például forgatásjelre) írjuk;
- c) azokat az eseteket, amikor érintést irányjellel egyidejűleg, de attól független módon jelölünk (például tapsok);
- d) a több mérőre kiterjedő vagy lassú mozdulatok érintésjelölését.

A javaslat megtételhez mélyebben fel kell tárnunk a kinetográfia változásának történetét elméleti és gyakorlati oldalról, meg kell vizsgálnunk az egyes megoldások kialakulásának okait, és elemeznünk kell a témát érintő valamennyi mozdulattí-

pust. Külön kutatást igényelne a mozdulat végrehajtása és tudati értelmezése közötti különbség vizsgálata, mert ennek ismerete is komoly segítséget jelentene a megfelelő notációs módszer megtalálásához.

A tánc különböző műfajaiban (például a klasszikus balett, modern tánc, társastánc, keleti klasszikus táncok, néptáncok) igen eltérő mozdulatjelenségekkel találkozhatunk, melyek megértésére és lejegyzésére általában csak az adott műfajban jártas szakember vállalkozhat. A fenti elemzések elvégzését, a függő kérdések megválaszolását a jelen tanulmány szerzői ezért csupán a mozdulatvilágában egymáshoz hasonló európai néptáncok lejegyzésének területén vállalhatják, a teljes körű megoldás csak kutatói együttműködés keretében érhető el.

Irodalom, források

- Fügedi János, „An Analysis and Classification of Springs.” In *Proceedings of the Twentieth Biennial Conference of the International Council of Kinetography Laban, 9–14 August*. Hong Kong: Hong Kong Academy for Performing Arts, 1997, 41–76.
- Fügedi János, „Az érintő gesztusok időegység írásmódja.” In *Táncagyomány: átadás és átvétel*, szerk. Barna Gábor, Csonka-Takács Eszter, Varga Sándor. Szeged: Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, 2007, 101–116.
- Hutchinson, Ann, *Labanotation*. New York: New Directions, 1954.
- Hutchinson, Ann, *Labanotation: The System of Analyzing and Recording Movement*. Rev. and expanded ed. New York: Theatre Arts Books, 1970.
- Hutchinson Guest, Ann, *Labanotation: The System of Analyzing and Recording Movement*. Third ed. New York: Theatre Arts Books, 1977.
- Hutchinson Guest, Ann, *A History of the Development of the Laban Notation System*. London: Language of Dance Centre, 1995.
- Hutchinson Guest, Ann, *Labanotation*. Fourth Edition. New York and London: Routledge, 2005.
- „International Council of Kinetography Laban Conference 1963.” In *International Council of Kinetography Laban Conference Proceedings 1959–1977*. Ohio: The International Council of Kinetography Laban, 1996.
- Knust, Albrecht (1956): *Abbriss der Kinetographie Laban*. Verlag Das Tanzarchiv, Hamburg
- Knust, Albrecht, *A Dictionary of Kinetography Laban*. Plymouth: MacDonalds and Evans, 1979.
- Knust Collection: Centre national de la danse, Médiathèque, Archives professionnelles d'Albrecht Knust. Elérhető és kereshető a http://mediatheque.cnd.fr/partitions/_app_php_mysql/calques_Med/recherche_alpha_cles.php internetes címen.
- Lányi Ágoston, *Néptáncolvasókönyv*. Budapest: Zeneműkiadó, 1980.
- Rudolf Laban, *Schriftanz. Methodik Orthographie Erläuterungen* 1. Wien–Leipzig: Universal Edition, 1928.
- Sz. Szentpál Mária, *Táncjelírás*. I. rész. Budapest: Népművészeti Intézet, 1955.